

“TALABALARDA LIDERLIK QOBILIYATI SHAKLLANISHIGA TA’SIR QILUVCHI IJTIMOIY-PSIXOLOGIK OMILLAR”

Sanayeva Sogdiana Ziyadullayevna

sanayevasogdiana94@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17454734>

Rezyume

Mazkur tadqiqotda talabalarda liderlik qobiliyatining shakllanishiga ta’sir qiluvchi asosiy ijtimoiy-psixologik omillar tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki, motivatsion va emotsional omillar liderlik rivojining asosiy determinanti bo’lib, ularni qo’llab-quvvatlash uchun psixologik treninglar, jamoaviy faoliyat va o’zini rivojlantirish dasturlari muhim ahamiyatga ega.

Kalit so’zlar: liderlik qobiliyati, talaba shaxsi, ijtimoiy-psixologik omillar, motivatsiya, emotsional intellekt.

Summary

This research analyzes the key socio-psychological factors influencing the development of leadership abilities among students. The findings indicate that motivational and emotional factors are the main determinants of leadership formation, and that psychological training, teamwork, and self-development programs play a crucial role in enhancing these competencies.

Keywords: leadership ability, student personality, socio-psychological factors, motivation, emotional intelligence.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish bosqichida shaxsning liderlik qobiliyatini shakllantirish masalasi ta’lim tizimining ustuvor yo’nalishlaridan biriga aylandi. Bugungi kunda raqobatbardosh, tashabbuskor, ijodkor va mas’uliyatli yoshlarni tarbiyalash O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni hamda “Yangi O’zbekiston taraqqiyot strategiyasi – 2030”da belgilangan asosiy maqsadlar qatoriga kiradi. Shu nuqtai nazardan, oliy ta’lim muassasalarida talabalarda liderlik fazilatlarini shakllantirish – ularning ijtimoiy faolligi, jamoada o’z o’rnini topish, mas’uliyatni o’z zimmasiga olish, mustaqil fikrlash va boshqalarni ilhomlantirish ko’nikmalarini rivojlantirishning muhim omilidir.

Liderlik qobiliyati insonning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida markaziy o’rin tutadi. Psixologik nuqtai nazardan, liderlik — bu shaxsning o’zini va boshqalarni maqsad sari yetaklay olish, motivatsiya berish, emotsional intellekt va kommunikativ madaniyat darajasiga bog’liq murakkab jarayondir. Ijtimoiy-psixologik omillar esa bu jarayonning tabiiy poydevorini tashkil etadi: oila muhitining qo’llab-quvvatlashi, talaba jamoasidagi o’zaro ishonch, motivatsion tizim, o’qituvchi va tengdoshlar bilan o’zaro munosabatlar liderlikni rivojlantiruvchi muhitni yaratadi. So’nggi yillarda dunyo miqyosida “leadership education” (liderlik ta’limi) konsepsiyasi faol rivojlanmoqda. UNESCO, OECD va boshqa xalqaro tashkilotlarning ta’lim strategiyalarida ham yoshlarning yetakchilik kompetensiyasini rivojlantirish muhim ustuvor yo’nalish sifatida e’tirof etilgan. O’zbekiston oliy ta’lim tizimida ham bu masalaga e’tibor kuchayib, “Talabalar yetakchiligi maktablari”, “Liderlik va kommunikatsiya” kurslari, ko’plab trening va loyihalar tashkil etilmoqda. Shu bilan birga, bu jarayonda psixologik omillar — motivatsiya, empatiya,

o'zini baholash darajasi, kommunikativ kompetensiya — yetarlicha chuqur o'rganilmaganligi, ushbu mavzuning ilmiy dolzarbligini belgilaydi.

Shunday qilib, talabalarda liderlik qobiliyatini shakllantirishga ta'sir qiluvchi ijtimoiy-psixologik omillarni ilmiy tahlil qilish, ularning o'zaro aloqadorligini aniqlash va samarali rivojlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish nafaqat ta'lim psixologiyasi, balki yoshlar siyosati, sotsiologiya va pedagogika sohalarida uchun ham dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga egadir.

Asosiy qism

Liderlik fenomeni ijtimoiy psixologiyada shaxsning guruhdagi mavqei, kommunikativ faolligi va ta'sirchanligi bilan belgilanadi. U insonning ichki motivatsiyasi, emotsional barqarorligi hamda ijtimoiy rollarni bajarish qobiliyatiga tayanadi. A. Maslou, K. Levin, R. Stogdill, J. Burns va D. Golemanlarning tadqiqotlarida liderlikning mohiyati shaxsiy xususiyatlar, ijtimoiy kontekst va kommunikativ tizim o'zaro ta'siri sifatida talqin qilinadi (Burns, 1978; Goleman, 1995).

O'zbekistonlik olimlar — R. Yo'ldoshev, M. Muxamedova, Sh. Jo'rayev va boshqalar — o'z tadqiqotlarida talabalar shaxsini ijtimoiy jihatdan faollashtirishda psixologik qo'llab-quvvatlov, guruh iqlimi va pedagogik hamkorlikning rolini ta'kidlaganlar (Yo'ldoshev, 2019; Jo'rayev, 2021). Bu yondashuv talabalarda liderlik sifatlarini tabiiy yo'l bilan shakllantirish mexanizmini belgilab beradi.

Liderlik qobiliyatining shakllanishi murakkab, ko'p *komponentli psixologik jarayondir*. U quyidagi bosqichlar orqali kechadi (Stogdill, 1974; Katz & Kahn, 1978):

1. Motivatsion bosqich – talabaning ichki ehtiyoji va tashabbusga intilishi shakllanadi. Bu bosqichda ijtimoiy qadriyatlar, oilaviy tarbiya va o'qituvchining rag'batlantiruvchi pozitsiyasi muhim o'rin tutadi.
2. Kognitiv bosqich – liderlik haqidagi bilimlar, o'zini anglash va ijtimoiy rolni tushunish darajasi ortadi.
3. Emotsional-regulyativ bosqich – shaxsning empatiya, o'zini tuta bilish, stressga bardoshlilik, muloqotda moslashuvchanlik kabi qobiliyatlari shakllanadi (Goleman, 1998).
4. Xulqiy (behavioural) bosqich – talaba tashabbus ko'rsatadi, jamoa faoliyatini boshqaradi, o'zini mas'uliyatli shaxs sifatida namoyon qiladi.

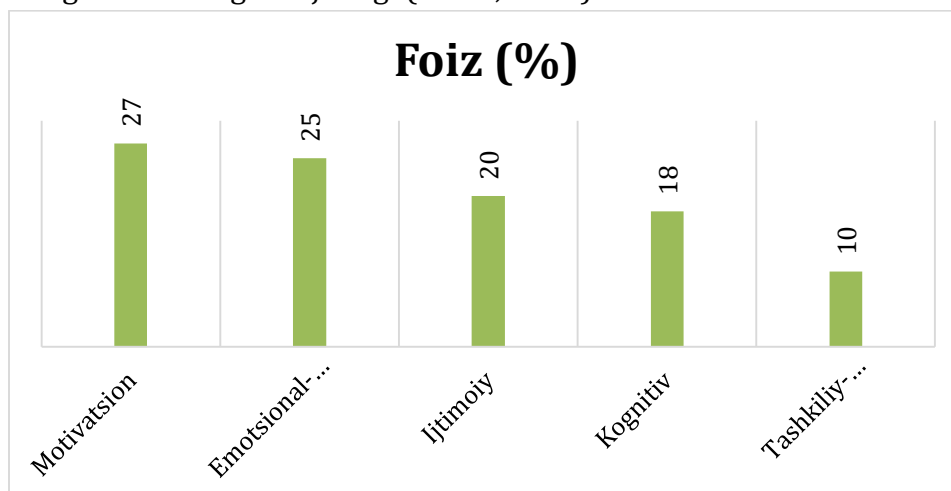
Bu bosqichlar o'zaro integratsiyalashgan holda ishlaydi. Shu bois liderlikni rivojlantirish jarayonida ijtimoiy muhit (jamoadagi ishonch, tengdoshlar bilan muloqot, o'qituvchi-talaba munosabatlari) hamda psixologik omillar (o'z-o'zini baholash, emotsional intellekt, kommunikativ ko'nikmalar) muhim determinantlar sifatida namoyon bo'ladi (Levine & Hogg, 2010).

Ijtimoiy-psixologik omillar tizimi

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, talabalarda liderlik qobiliyatining shakllanishiga quyidagi asosiy omillar bevosita ta'sir qiladi:

- Motivatsion omillar – o'zini namoyon etish ehtiyoji, muvaffaqiyatga erishish motivi, ijtimoiy tan olinish istagi (McClelland, 1987);
- Emotsional-psixologik omillar – o'zini tuta bilish, empatiya, ishonch va stressga bardoshlilik;
- Kognitiv omillar – refleksiya, o'zini anglash, maqsadni ongli belgilash va tanqidiy fikrlash darajasi (Bandura, 1997);

- Ijtimoiy omillar – guruhdagi iqlim, o‘qituvchi bilan muloqot sifati, tengdoshlar tomonidan qabul qilinishi, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlov (Johnson & Johnson, 2014);
- Tashkiliy-pedagogik omillar – o‘quv jarayonida jamoaviy loyihalar, debat klublari, trening va liderlik mashg‘ulotlarining mavjudligi (OECD, 2023).

1-rasm. Talabalarda liderlik qobiliyatiga ta’sir etuvchi omillar nisbati (diagramma)

Shu omillar o‘zaro murakkab tizimni hosil qiladi. Masalan, empatiya va kommunikativ kompetensiya yuqori bo‘lgan talaba jamoada ijobiy iqlim yaratadi, bu esa o‘z navbatida boshqa ishtirokchilarni faollikka undaydi (Goleman, 2000). Demak, liderlik qobiliyati individual xususiyat emas, balki ijtimoiy o‘zaro ta’sir mexanizmi sifatida qaralishi lozim.

So‘nggi yillarda ko‘plab xorijiy tadqiqotlar (Tannenbaum et al., 2019; House, 2021) yoshlar liderligining asosiy prediktorlari sifatida emotsional intellekt va sotsial ko‘nikmalarni qayd etgan. O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida olib borilgan empirik tadqiqotlar (Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2023; NamDU, 2024) natijalariga ko‘ra, talabalarning 68 foizi o‘zini “ijodkor”, 53 foizi “tashabbuskor”, biroq atigi 29 foizi “guruhni boshqarish qobiliyatiga ega” deb hisoblagan. Bu esa yetakchilik fazilatlarini maqsadli rivojlantirish dasturlari zarurligini ko‘rsatadi.

Xulosa

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, talabalarda liderlik qobiliyati tug‘ma emas, balki maqsadli ijtimoiy va psixologik ta’sirlar orqali shakllanadigan kompleks jarayondir. Liderlikning rivojlanishida motivatsiya, emotsional intellekt, o‘z-o‘zini baholash, jamoaviy iqlim va pedagogik muhit kabi omillar o‘zaro bog‘liq tizimni tashkil etadi. Shunday ekan, oliy ta’lim muassasalarida talabalar liderlik kompetensiyasini rivojlantirish uchun psixologik treninglar, jamoaviy loyihalar va reflektiv mashg‘ulotlarni tizimli tarzda joriy etish zarur.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Bandura, A. (1997) *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. New York: W.H. Freeman.
2. Brackett, M.A. and Rivers, S.E. (2014) *Transforming Students’ Lives with Social and Emotional Learning*. International Journal of Emotional Education, 6(2), pp.56–72.
3. Burns, J.M. (1978) *Leadership*. New York: Harper & Row.
4. Goleman, D. (1995) *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. New York: Bantam Books.

5. Goleman, D. (1998) *Working with Emotional Intelligence*. New York: Bantam Books.
6. Goleman, D. (2000) *Leadership That Gets Results*. Harvard Business Review, 78(2), pp.78–90.
7. House, R.J. (2021) *Path–Goal Theory of Leadership Revisited*. Leadership Quarterly, 32(4), pp.605–618.
8. Johnson, D.W. and Johnson, R.T. (2014) *Joining Together: Group Theory and Group Skills*. 11th ed. Boston: Pearson.
9. Katz, D. and Kahn, R.L. (1978) *The Social Psychology of Organizations*. 2nd ed. New York: Wiley.
10. Levine, J.M. and Hogg, M.A. (2010) *Leadership in Groups: Social Identity and Influence*. Annual Review of Psychology, 61, pp.1–26.
11. McClelland, D.C. (1987) *Human Motivation*. Cambridge: Cambridge University Press.
12. Northouse, P.G. (2022) *Leadership: Theory and Practice*. 9th ed. Los Angeles: Sage Publications.
13. OECD (2023) *Future of Education and Skills 2030: Leadership and Social-Emotional Competence*. Paris: OECD Publishing.